

MIRKO VALENTIĆ

Dvije predstavke generala Franje Filipovića o prilikama u Dalmaciji (1866)

Uzdrmani položaj Austrijske Monarhije, od poraza na bojištu 1859. i gubitka njenog oslonca u carskoj Rusiji, potkopavala je i kriza austro-pruskog dualizma zbog potpuno oprečnih interesa Beča i Berlina u procesu njemačke nacionalne integracije. Osim poraza na ratištu i neuspjeha diplomacije na trocarskom sastanku u Varšavi — potkraj listopada 1860 — da obnovi Svetu alijansu, Austrija je opterećena i veoma ozbiljnom hipotekom neriješenih unutrašnjih problema među kojima Dalmacija, koja obuhvaća jadransku obalu i otoke od Zrmanje do Budve, zauzima istaknuto mjesto. Veoma dinamičan tok talijanske i njemačke nacionalne integracije 1860-ih godina nije značajan samo po tome što je odlučno utjecao na razvoj unutrašnjih problema Austrijske Monarhije, nego prije svega zato što su te dvije nacionalne integracije usporile proces ujedinjenja hrvatskih zemalja. Dok je prva među autonomašima Dalmacije i u talijaniziranom gradskom stanovništvu nastojala steći svoje uporište na istočnoj obali Jadrana, dotle su jedna i druga zajedno čvrsto uza se vezale rješenje krajiškog pitanja¹ i znatno pridonijele mirovanju Austrije i njenoj veoma obazrivoj istočnoj politici. Integracijama koje ugrožavaju samu egzistenciju hrvatskog naroda — talijanskoj, germanskoj i velikomađarskoj — Zagreb se suprotstavio idejom o slavenskoj i jugoslavenskoj integraciji. Centralni list hrvatske politike *Pozor*, već na početku 1861, u svom optimističkom zanosu proročanski dovikuje da je »Slavija gorostas«, zatim da »Jugoslaviju neće utamaniti ni Niemac ni Mađar«.

Nakon prvog uspjeha talijanskoga oslobodilačkog pokreta 1859, koji je ohrabrio autonomaše u Dalmaciji, izrasta na jugoistočnoj granici Monarhije, prema ocjeni bečkih generala, snažan južnoslavenski pokret za koji je, već zarana, pokazala svoj interes Sardinija i Prusija nezadovoljna — uz ostalo — i zbog nesudjelovanja na sastanku u Vilafranki.² Na političku ozbiljnost južnoslavenskog pokreta

¹ Na krajiško pitanje gledao je Beč uvijek kao na pitanje svoje vojske, dok se u Zagrebu to pitanje promatralo samo kao sastavni dio borbe za ujedinjenje hrvatskih zemalja.

² Unatoč porazu austrijske vojske, Francuska 1859 — saveznik Sardinije — odlučuje da rat što prije završi, tj. prije nego on izbjegne njenoj kontroli. Već 5. srpnja Napoleon III je Franji Josipu predložio primirje. Dva imperatora sastaju se 11. srpnja 1859. u Vilafranki. Ponuda Napoleona bila je: Francuska prepušta Austriji Veneciju, ako Austrija ustupi Lombardiju francuskom savezniku Sardiniji, što je Austrija, u strahu od revolucije unutar Monarhije, odmah prihvatila.

bacaju znatno više svjetla povjerljive naredbe kralja banu Šokčeviću o potrebnim hapšenjima pristaša tog pokreta u Hrvatskoj,³ zatim opširna promemorija generala Šokčevića ministru rata od 24. studenog 1860. o veoma opasnom političkom pokretu na slavenskom jugu i njegovoj povezanosti s pokretom Talijana i Mađara.⁴

Nepovjerenje u hrvatski pokret i njegov strateški cilj — ujedinjenje Krajine i Dalmacije s Banskom Hrvatskom — izmjereno je u Beču 1861. istom onom težinom kojom je ocijenjena oslobodilačka borba talijanskog naroda za ujedinjenje Italije. U svijest bečkih generala i policije navire spoznaja kako Hrvatska na Balkanskom poluotoku preuzima ulogu Sardinije u borbi za ujedinjenje Apeninskog poluotoka. Upravo je u tom smislu ujedinjenje Krajine i Dalmacije postalo za šefa Dvorske vojne kancelarije »sudbonosno pitanje« Austrijskog Carstva, budući da bi ujedinjena Hrvatska postala — prema njegovoj ocjeni koja je imala zaplašiti cara i ministre, a u Krajini ohrabriti Beču odane oficire, odnosno u Dalmaciji autonomnaše — središte južnoslavenskog pokreta koji svoj cilj neće gledati u jedinstvu Austrijskog Carstva već jugoslavenskih zemalja.⁵

Borba bečkih generala u ministarstvu rata i Dvorskoj vojnoj kancelariji protiv ujedinjenja Krajine s Hrvatskom, a to zapravo znači i protiv ujedinjenja Dalmacije, dobila je dolaskom Schmerlinga novoga moćnog saveznika. Unutrašnje uređenje heterogene austrijske imperije krenulo je, pojavom Februarskog patenta (1861), u pravcu ustavnog centralizma. Za takvo rješenje zalagala se vojska, čiji je vojnički autoritet, unatoč porazu 1859, brzo rastao. Oživljavaju se teze Oktroiranog ustava iz 1849. o ulozi vojske u zaštiti državnog jedinstva. Schmerling, Crenneville i Degenfeld⁶ slažu se u ocjeni prema kojoj je cilj vojske da učvrsti jedinstvo države. Dakle, s političkog horizonta nestaje politička misao Listopadske diplome prema kojoj se jedinstvo države nastojalo osigurati političkim sredstvima — federalizacijom historijskih zemalja Monarhije. Međutim, takvo rješenje nije podržavala vojska. Poraženi generali austrijske imperije, unatoč teškoj solferinskoj hipoteci 1859, još uvijek su dovoljno jaki a da bi ustuknuli pred političarima. Reakcionarni generalski kor carske austrijske vojske, koja po svom broju nije znatno zaostajala za armijom carske Rusije, srušit će tek potpuna pobjeda, pruske vojske 1866. Carskim uredima bečkog Burga zapuhat će od tada mađarski vjetrovi pred kojim će dosta brzo ustuknuti političari austrijskih Nijemaca, budući da je Berlin definitivno istisnuo Beč iz procesa njemačke nacionalne integracije.

Nepovjerenje Beča u hrvatski pokret 1860/61. i njegov strateški cilj — ujedinjenje Krajine i Dalmacije s Banskom Hrvatskom — proizlazilo je iz straha za sudbinu austrijskih ekonomskih i vojničko-strateških interesa na Jadranskom moru. Naime, u Beču nitko nije poricao historijska prava hrvatskog naroda, pa prema tome i pravo na ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Među-

³ Naredba izdata 31. kolovoza 1860. Beč, Kriegsarchiv, Militärkanzlei Seiner Majestät, 2.202 (dalje: KA MKSM).

⁴ Isto, 3.463.

⁵ Šef careve vojne kancelarije feldmaršal Crenneville postao je u Beču središte otpora prema svim zahtjevima koji su stizali iz Hrvatske, a posebno onima koji su u središte pažnje postavljali teritorijalno pitanje. Svoj sud prema kojem je ujedinjenje Hrvatske »sudbonosno« za Austrijsko Carstvo formulirao je u toku ožujka 1861. Usp. KA MKSM, 1941.

⁶ Ministar rata od 10. XI 1860. do 19. II 1864.

tim, Zagreb s Jadranskim morem postao bi prema ocjeni Beča opasniji od Pijemonta na Apeninskom poluotoku. Lijek protiv takve Hrvatske i njene uloge u južnoslavenskom pokretu nalazio je Beč u postojanju Vojne krajine, budući da je upravo Krajina preko otočacke, ogulinske, slunjske i ličke pukovnije — poput Turske — razdvajala Dalmaciju od Banske Hrvatske u koju je vodila samo jedna cesta izgrađena 1832. godine.

Samo u kontekstu takve politike mogu se cjelovitije shvatiti motivi radi kojih bečki vojnički i politički krugovi pomažu politiku autonomaša u Dalmaciji. Carski namjesnik general Franjo Filipović bio je zapravo jedini šef zemaljske vlade u Dalmaciji, koji se energično suprotstavio tradicionalnoj austrijskoj politici oslonca na autonomaše, uz ozbiljno nastojanje da izmiri interese Beča na slavenskom jugu s historijskim i prirodnim pravima hrvatskog naroda u Dalmaciji, osobito u pravu na upotrebu hrvatskog jezika u školama i upravi zemlje. Njegovo djelovanje u Dalmaciji 1861—1868. bogato je nizom značajnih političkih zbivanja unutar same Monarhije, a posebno u razvoju hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji, pa već zbog toga ta ličnost, iz dosta brojnog kruga hrvatskih generala 1860-ih godina, pobuđuje našu pažnju.

Razvoj krize Austrijskog Carstva od revolucije 1848/49. do njegovog prekivanja u Austro-Ugarsku Monarhiju 1867. pratio je sve veći porast broja hrvatskih generala.⁷ Za diobu carstva između Beča i Pešte bilo je najteže pridobiti upravo austrijske, a pogotovo hrvatske generale, što je dovodilo do teških i veoma opasnih optužbi koje su potjecale iz Pešte. Mađarska štampa i njena vlada zahtijevale su već 1868. penzioniranje i premještanje hrvatskih generala sa svih značajnijih upravnih i vojničkih položaja, optužujući hrvatske generale za urotu protiv dualizma.⁸ Međutim, nas u ovom momentu interesiraju samo dvojica, braća Josip i Franjo Filipović, budući da su mnogi problemi hrvatske povijesti vezani uz njihove ličnosti.⁹ Godine 1860. kada je Beč, osobito nakon varšavskog neuspjeha, strepio od talijansko-mađarskog i južnoslavenskog oslobodilačkog pokreta, imenovan je stariji brat Josip zapovjednikom zemunske brigade, poznatog obavještajnog središta bečke politike za Balkanski poluotok, sa zadatkom da odatle prati razvoj južnoslavenskog pokreta čiju su snagu u Beču najvjerojatnije preuveličali. Njegovi izvještaji o prilikama u Kneževini Srbiji i vezama između Hrvatske i Srbije predstavljaju izvanredan materijal za osvjetljavanje hrvatsko-srpske suradnje osobito u procesu priprema ustanka u Turskoj. Njegov mlađi brat Franjo uživao je također veliki ugled i povjerenje u vojničkim i dvorskim krugovima Beča. U raspravi vođenoj 1860. u Vrhovnoj vojnoj komandi Monarhije isticao se zapaženim elaboratima u kojima je, u ime Dvorske vojne kancelarije, zagovarao potrebu ponovnog osnivanja ministarstva rata, zajedničke vrhovne centralne vojne institucije.¹⁰ Potkraj 1860. po drugi

⁷ U vrijeme austro-ugarske nagodbe Hrvatska je imala u austrijskoj armiji više od deset generala i to: Benko, Grivičić, Pavelić, Mamula, Zastavniković, Rodić, Marovičić, Kušević, Šokčević, Josip i Franjo Filipović i drugi.

⁸ Narodna stranka održavala je s grupom hrvatskih generala dobre veze, posebno s Franjom Filipovićem, Benkom i Grivičićem. Premještaj Benka iz Karlovca u Linz 1870. (po kazni), osobito samoubojstvo Grivičića, kojeg su Mađari najviše mrzili, bio je težak udarac za Narodnu stranku, a posebno za *Zatočnika*.

⁹ Rodeni u Gospiću, Josip 28. IV 1819. a mlađi brat Franjo 20. X 1820.

¹⁰ Usp. *Walter Wagner*, *Geschichte des k. k. Kriegsministeriums*, sv. I (1848—1866), Graz—Wien—Köln 1966, 172. Prvo ministarstvo rata (1. VI 1848—31. V 1853) zamijenjeno je u krimskoj krizi Vrhovnom vojnom komandom (1. VI 1853—20. X 1860) da bi se poslije poraza 1859. ponovno osnovalo Ministarstvo rata 20. I 1860.

put je u Zadru, u tajnoj misiji, da bi prema izričitim carevim instrukcijama »podstakao« državno namjesnika za Dalmaciju generala Mamulu da Dalmacija pošalje u Zagreb svoje delegate koji će s Banskom konferencijom raspraviti pitanje ujedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Očito je F. Filipović već zarana uživao glas dobrog poznavaoca dalmatinskih pitanja, jer mu je 14. rujna 1861. povjerena brigada u Zadru. Međutim, važnost južnoslavenskog pokreta, promatranog iz Beča, dobivala je sve veće značenje s obzirom da je i talijanski pokret — prirodni saveznik južnoslavenskog — računao s Dalmacijom kao važnom komponentom u budućem ratu s Austrijom. Ministarstvo rata i policije dovodilo je planove o iskrcavanju na jadranskoj obali u direktnu vezu sa sardinsko-francuskom, a 1865/66. sardinsko-pruskom urotom protiv Austrije. U kontekstu takve političke strategije može se cjelovitije shvatiti imenovanje F. Filipovića za zapovjednika brigade i tvrđave u Dubrovniku 30. rujna 1862. godine.¹¹ Dubrovnik zajedno sa Zemunom bio je važno strateško i obavještajno uporište Monarhije na njenoj jugoistočnoj granici, koja je od 1862. povjerena dvojici braće Filipovića od kojih je stariji sjedio u Zemunu, a mlađi Franjo u Dubrovniku, odakle je motrio na razvoj političkih odnosa u Hercegovini i Crnoj Gori. Poslije pada Schmerlinga 1865, kada se i schleswig-holsteinsko pitanje sve više zaoštravalo, postaje povratak Listopadskoj diplomati i njezinoj federalističkoj zamisli jedino političko rješenje. Program novog ministra predsjednika Belcredia (1865—67), koji se zalagao za savez pet historijskih naroda Habsburške Monarhije: Nijemaca, Čeha, Poljaka, Mađara i Hrvata, pružao je mogućnost ujedinjenja hrvatskih zemalja. Na takav zaključak upućivale su i promjene u Dalmaciji gdje je smijenjen general L. Mamula, sklon autonomašima, a na njegovo mjesto imenovan 15. listopada 1865. kao namjesnik Dalmacije general F. Filipović.¹² Očekivalo se da će suradnja između dvojice generala Šokčevića i Filipovića biti znatno djelotvornija od one između Šokčevića i Mamule 1860/61. Međutim, austro-ugarskom nagodbom 1867. Monarhija nije uređena kao savez pet historijskih naroda već kao savez trenutno najjačih naroda: Nijemaca i Mađara. Ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom ponovo je odgođeno, ovaj put na zaista drugi rok, tj. do propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Prije nego što je Hrvatski sabor ozakonio već utvrđen tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja Dalmaciju samo načelno ubraja u hrvatske zemlje, podnio je F. Filipović (1. kolovoza 1868) ostavku. U politički život Hrvatske vraća se ponovo tek 1877. kao zapovijedajući general u Zagrebu gdje je nastavio rad na ujedinjenju Krajine s Hrvatskom. Nezadovoljan rezultatima pregovora s mađarskom vladom oko uvjeta koje je Hrvatska

¹¹ U organizaciji austrijske vojske, osobito njene obavještajne i policijske službe, zauzima institucija »brigada« istaknuto mjesto, bez obzira je li riječ o »linijskim« ili »krajničkim« trupama odnosno teritoriju za koji su pojedine formacije »zadužene«. Na granici prema Turskoj, Austrija je imala pet tzv. povijesnih »brigada« i dvije novijeg datuma. To su: Zemun za petrovaradinsku pukovniciju i Srpsko-banatsku krajinu, Vinkovci za brodsku i gradišku pukovniciju, Bjelovar za varaždinski generalat, Petrinja za Bansku krajinu i Karlovac za Hrvatsku krajinu. Osim tih »brigada« Austrija je u novoj pokrajini Dalmaciji osnovala obavještajnu i vojno-policijsku službu u okviru dviju »brigada« od kojih je jedna bila u Zadru za sjevernu i srednju Dalmaciju, a ona isturena u Dubrovniku za južnu Dalmaciju, a zapravo za Hercegovinu i Crnu Goru.

¹² Na žalost, može se primijetiti da se često, pogotovo kad je riječ o Dalmaciji i okupaciji Bosne, zamjenjuju ta dva imena u povijesnoj literaturi. Djelovanje generala i braće Filipovića Franje i Josipa proglasio je npr. kao djelovanje samo jednog od njih, i to Josipa, već *Gunther E. Rothemberg*, *Die Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522—1881*, Wien-München 1970, 221.

morala ispuniti prije nego što su Mađari pristali na ujedinjenje teritorija Hrvatsko-slavonske krajine s Bansom Hrvatskom podnio je molbu za umirovljenje.¹³ Slično nezadovoljstvo osjetio je i njegov stariji brat Josip, zapovjednik austro-ugarske okupacione vojske 1878. koja je tursku vlast u Bosni zamijenila austrijskom, a kojeg su Mađari, nakon pobjede austrijskog oružja u Bosni, optužili za panslavizam.

Dvije predstavke F. Filipovića potkraj 1866, koje ovdje objavljujemo, sačuvane su u njegovoj ostavštini zajedno s još nekoliko dragocjenih tekstova od kojih ističemo: Jelačićevu krajišku osnovu iz 1849, te dvije veoma zanimljive pro memorije Metela Ožegovića u vezi s rješenjem krajiškog pitanja 1860/61. Za hrvatsku povijest zanimljiv je i veći spis Metternicha u kojem analizira političke odnose u Ugarskoj, dakako, uključujući i Hrvatsku, datiran s godinom 1844.¹⁴ Spisi koje objavljujemo zapravo su koncepti dviju predstavi koje je Filipović kao državni namjesnik za Dalmaciju uputio u Beč s ciljem da objasni svoje političke postupke zbog kojih su ga autonomashi optužili za izdaju austrijskih interesa.

PREDSTAVKA I

Vaša ekselencijo!

Kad podrobno rekapituliram otpis koji mi je vaša ekselencija imala dobrotu uputiti 23. o. mj., pod br. 9938, nameće mi se uvjerenje da se moji politički protivnici uz pomoć najrafiniranijeg izvrtanja ovdašnjih prilika nadaju steći podršku mjerodavnog mjesta.

Ti moji protivnici — među njima možda i posebno protivnici mene kao austrijskog generala — prigovaraju da protežiram slavenske novine »Il Nationale«¹⁵ na račun talijanskog lista »Il Dalmata«.¹⁶ Svakako, težak prigovor koji mi se čini dvostruko težim kad se najozbiljnije čini vjerojatnim da je tendencija sadašnje državne vlade podržavanje »Il Dalmate«.

Vaša ekselencija priznaje da su spletke ultraautonomaša nedolične, štovise, opasne.

Pa dobro, osnivači, suradnici i glavni podržavaoci »Dalmate« pripadaju upravo toj stranci.

Vrijedi truda upoznati nedavni predživot nekih od tih spletkara. Arhiv ovdašnjeg namjesništva skriva spise koji omogućuju utvrditi predživot nekih od tih ljudi te može pružiti jamstvo za sadašnji način njihova političkog mišljenja. Naime, tendencije nekih u stranom jeziku pisanih novina jedva se zapravo daju iz daljine prosuditi. Članci po pojedinim listovima — naoko nevini — imaju na licu mjesta često trajno djelovanje a njihov štetni pravac postaje tek onda razumljiv kad se potrudimo čitati i između redaka.

¹³ Umirovljen 1. IX 1881.

¹⁴ Ostavština Franje Filipovića čuva se u Beču, Kriegsarchiv, signatura: Nachlass, 7, B/13.

¹⁵ Glasilo preporodnog pokreta, 1862.

¹⁶ Periodični list, izlazio u Zadru (1866–1916) kao organ autonomашke stranke. U vrijeme Filipovićeve predstave objavljuje »dopise« iz Splita u kojima napada splitsku Čitaonicu, a pravi mu je cilj postići odvajanje liberalnih autonomашa od narodnjaka. Protiv uvredljivih napisa u »Il Dalmati« splitska Čitaonica podigla je tužbu.

Il Dalmata je talijanski obojen list, što ne poriče ni jedan njegov ovdašnji čitalac, i tu činjenicu ni ne osporava dio njegovih privrženika. To su novine koje svim sredstvima teže talijaniziranju i time neprestanom uznemirivanju pokrajine. Računaju u prvom redu na nacionalni osjećaj autonomaša i osobito na njihovu prirodnu sklonost za naslijeđeni materinski jezik.

Koketirajući jučer sa izvršenim ujedinjenjem Italije, danas se taj list izražava, ponovo iz opreza, u lojalnim frazama. Kad se »Il Dalmata« zna prikazati čak i kao privrženik sadašnje državne vlade, onda je jedini razlog tome u njegovu pogrešnom prosuđivanju ove vlade, za koju, sa svoje strane, pretpostavlja da namjerno ugnjetava Slavene uopće.

Iz posve razumljivih razloga to je misao vodilja »Dalmate« prema ovdašnjem slavenskom pučanstvu, a da li provediva ili uopće mudra, u to se ne upuštam.

U čast umjerenih autonomaša¹⁷ budi rečeno da oni nikad nisu odobravali ozloglašene spletke i ispade »Dalmate« i, ako se državni nadodvjetnik, bez moga utjecaja, u najnovije vrijeme našao ponukanim da povede protiv toga lista kazneni postupak, taj akt, naročito u Zadru, nikoga nije iznenadio, štoviše, posvuda su ga već odavno očekivali i potpuno ga odobravaju svi vanstranački elementi.

Nipošto se ne čudim da neki poslanici, uglednici i čak jedna općina izražavaju iznenađenje u pogledu postupka koji je od državnog nadodvjetništva doživio »Il Dalmata«. Optuženi pokrajinski poslanik Radman¹⁸ vrši na jednoga, a taj na druge prvake više nego moralni utjecaj, a ako se pod jednom općinom misli možda Zadar ili Sibenik, taj se proces čini to prirodnijim što pri sastavljanju jednog ili drugog napadnutog članka, sigurno i članovi tih pretežno talijanskih općinskih uprava imaju moralni udio i suznanje.

Najskorije će vrijeme možda već pružiti dokaz da velika većina umjerenih autonomaša nije odobrila opasne tendencije »Il Dalmate«; ta stranka sačinjena od uglednika, posjednika i industrijalaca uskoro će objaviti svoj program, i taj će program sadržavati ostajanje na autonomiji Dalmacije, ali i priznavanje prava slavenskog elementa na egzistenciju i postepeni razvitak.

Ne pada mi ni na um da bih se želio nametnuti za odvjetnika »Nationala«, ali računam sebi u zaslugu, i treba pripisati mome utjecaju na pojedine umjerene slaviste pokrajine, što taj slavenski list u usporedbi s drugim slavenskim novinama u Monarhiji upotrebljava neusporedivo umjereniji jezik i općenito zna više čuvati doličnost nego glasilo ultraautonomoša.

¹⁷ Umjereni autonomaši, uglavnom splitska frakcija J. Bajamontija, stupila je 1864. s narodnjacima u Liberalni savez. U ime umjerenih autonomaša Bajamonti je 1864. izjavio: program narodnjaka (aneksionista) i naš je program izuzev ujedinjenja s Banskom Hrvatskom. Međutim, poslije poraza talijanske mornarice kod Visa 1866. Savez umjerenih autonomaša i narodnjaka nije izdržao. Potkraj 1866. redovi autonomaša ponovo su ujedinjeni što je onemogućilo nastojanje F. Filipovića za pravedniju jezičnu politiku u srednjim školama i uredima. Očito je da ujedinjenje autonomaša izrasta iz otpora hrvatskoj politici F. Filipovića u Dalmaciji. Na takav zaključak upućuju i ove predstave koje su nastale kao odgovor na kampanju autonomaša protiv Filipovića, koga se optuživalo, uz ostalo, da je u dosluhu sa Strossmayerom, Pavlinovićem i žitaonicama.

¹⁸ Predsjednik Advokatske komore u Splitu, autonomaš, jedan od članova Liberalnog saveza 1864-66.

U isto vrijeme kad sam po naređenju Njegovog cesarsko-kraljevskog veličanstva cara pozvan na organiziranje narodne obrane u Dalmaciji,¹⁹ i s povjerenjem u moj utjecaj na ovdašnje pučanstvo bio primio punomoć da pozivanjem svih, kao uvijek uspješnim sredstvom, težim podizanju dalmatinskog naroda protiv pretpostavljanog napada Italije, pojavilo se u Nazionalu nekoliko članaka u prvom redu uperenih protiv nekih nižih činovnika pokrajine. Državni odvjetnik Albori htio je te članke napasti, a ja sam se protivio tome, poslije čega je on mislio da je primoran podnijeti žalbu ministru pravosuđa, koja je ipak, jer tada drugo zaista nije ni bilo moguće, bila odbijena.

Je li u trenutku, kad je valjalo stanovništvo pokrajine oduševiti za obranu austrijskih interesa, bilo oportuno kazniti National, taj list u kojem upravo ovo pučanstvo gleda obranu protiv talijaniziranja pokrajine?

Svakako, to su željeli zanesenjaci oko Dalmate kojima je podizanje pokrajinskog stanovništva protiv očekivane talijanske invazije bilo, razumljivo, trn u oku!

Opće je poznato da upravo ta stranka ništa nije propustila u širenju lažnih glasina, u omalovažavanju oružja kojim je bila naoružana pokrajinska milicija, i uopće u raznovrsnom utjecaju na miliciju, da bi tu stvorenu instituciju ovdašnje zemaljske obrane izopačila u njenom poštovanju vrijednom sastavu. Osim jedino taj put, mogu to zajamčiti svojom čašću i savjesti Vašoj ekscelenciji, nisam nikada više u pogledu postupka Nazionala utjecao na državnom odvjetništvu ni neposredno ni posredno. Nakon završetka rata imao je državni odvjetnik Albori slobodne ruke u svom određenom službenom djelokrugu, i uvijek je ovisilo o njemu da protiv ispada Nazionala točno pogodi onaj razlog koji zakon za taj slučaj određuje i koji on nikada ne bi propustio, a ni danas ne smije propustiti, ako prema njegovu najdubljem uvjerenju Nazionalove tendencije daju osnovu za poduzimanje zakonskih mjera.

Ali se odlučno moram braniti protiv podmetanja mojih protivnika da sam s Nazionalom u službenoj i uopće bilo kakvoj vezi.

Odgojen u isključivo austrijskim načelima, ja sam kao namjesnik i cesarsko-kraljevski general iznad tih stranaka koje postoje u pokrajini.

Ali po mom najdubljem uvjerenju, loše bih služio Njegovom veličanstvu caru, mom premilostivom gospodararu i cesarsko-kraljevskoj državnoj vladi ako bih ovdašnju zemaljsku vladu vodio dalje u duhu dvorskog savjetnika Lapenne.²⁰

¹⁹ Pripreme za mobilizaciju u Dalmaciji 1866. u vrijeme austro-pruskog rata. U Dalmaciji se očekivao napad talijanske vojske i njeno iskrcavanje na jadranskoj obali koje je prema talijansko-pruskoj strategiji imalo za cilj apsorbirati austrijske južne armije u Hrvatskoj i Sloveniji, kako bi se pomoglo pruskoj vojsci na sjeveru.

²⁰ Luigi Lapenna za vrijeme namjesnika Mamule isticao se kao vođa autonomnaške činovničke birokracije. God. 1864-1865. potpredsjednik pokrajinske vlade. Zajedno s dvorskim savjetnikom Rohsnerom isticao se u gušenju hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji. U Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću bio na čelu protivnika ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Novi namjesnik F. Filipović smijenio ga je s položaja potpredsjednika pokrajinske vlade. Bio je to jedan od prvih Filipovićevih poteza što mu autonomnaška birokracija nije mogla oprostiti.

Upravu ove krunovine preuzeo sam usred prave pobune;²¹ danas je raspoloženje u pokrajini svakako mirnije, i potpuno bi se smirilo da nije u interesu nekih strančara da kobnu stranačku svađu neprestano nanovo raspiruju.

Iako mi je uspjelo da za ovdašnje slavensko pučanstvo isposlujem tu i tamo neke svakako ne prevelike ustupke, autonomasi koji govore talijanski nisu zbog toga pretrpjeli nikakvo pogoršanje svojih prava, a kamoli neko tlačenje.

To potpuno priznaje velika većina umjerenjaka te stranke. Teška srca ali s ispravnom spoznajom sadašnjice naučili su uvidati da su u državi, u kojoj je ravnopravnost svih nacionalnosti uzdignuta na vodeće načelo, povlastice za jednu stranku prestale postojati. Oni ne osporavaju da je nastava i na slavenskom jeziku apsolutno nužna svakome koji ovdje želi da zasnuje egzistenciju, i dok vrlo živo žale što se o toj nepovredivoj potrebi nije već prije vodilo računa, ne opiru se shvaćanju da je kompromis sa slavenskim elementom pokrajine u njihovom interesu te sam po sebi razumljiv.

Taj sporazum kojemu teže obje stranke mogao bi biti blizu tome da postane općepoznata, gotova, činjenica.

Zbog toga signal ultraautonomasima tobože iz Beča — ujedinite se pod svaku cijenu s konzervativcima²² — imao bi značiti: nastojte ih za trenutak pridobiti obećanjima i ustupcima svake vrste, a odvratiti od linije koje su se do sada držali. Dobitak u vremenu je sve!

Ako još ne bi vrijedilo uvjeravanje da su umjereni autonomasi uz mene, i da je upravo zbog toga nemoguć neki poseban angažman sa slavenskom strankom s moje strane, može se najzad istražiti što je ta stranka mojim posredstvom dobila? Savjesno provjeravanje učinjenih ustupaka pokazat će da to daleko zaostaje iza onih povlastica koje su dane slavenskom pučanstvu u drugim krunovinama, čak i ondje gdje je to pučanstvo u manjini.

Je li Dalmacija talijanska ili slavenska?

Je li u austrijskom interesu otuđiti od sebe dalmatinsko-slavenski element koji je i dosada dokazao svoju vjernost?

Na ta će pitanja Vaša ekscelencija odgovoriti isto kao i ja i, ako je to slučaj, neka mi bude dopušteno primijetiti da bi se taj austrijskoj vladi dokazano vjerni slavenski element mogao otuđiti, ako bi se htjelo uništiti ono što je jedva oživotvoreno kao znak priznanja njegove opravdane egzistencije i lojalnog držanja, tj. ako bi se željelo umjesto obzirnosti prema osjećajima toga elementa nastaviti suprotno, postaviti talijanski dio stanovništva kao povlašten u pokrajini.

Treba zahvaliti mome utjecaju, koji prešućujem, što je slavensko pučanstvo upćenito zadovoljno dosada postignutim, i bilo bi nepolitički, štoviše, upravo štetno, kad ne bih jednom već priznate njihove zahtjeve nastojao bar donekle zadovoljiti.

²¹ Odmah nakon svoga dolaska na vlast (listopad 1865) naredio je F. Filipović da se iz zatvora puste uhapšeni narodnjaci, koje je zatvorila i osudila birokratska administracija autonomasa i Lapenne zbog općinskih izbora 1863, u kojima je izbio oštar sukob između autonomasa i narodnjaka. Bitka za općine bila je posebno žestoka u Kninu, Drnišu i Splitu.

²² Ovdje se pod konzervativcima misli na umjerenne autonomase, saveznike narodnjaka 1864–66.

Ako sebi predočimo geografski položaj ove pokrajine i uočimo uvijek moguće izbijanje istočne krize — je li onda još moguće potcijeniti eventualno iskršavanje slavensko-dalmatinskog pitanja?

I najzad, radi pružanja dokaza da nezadovoljstvo autonomaške stranke zbog mog djelovanja nije takvo kako se nastoji prikazati u Beču, podnosim, usprkos svom unutrašnjem protivljenju, samo za Vašu ekselenciju povjerljivu predstavku koju su potpisali prvaci i uglednici, i s izuzetkom talijanski orijentiranog načelnika de Begne, također općinski činovnici autonomnog grada Zadra.²³

A to dokazivanje povjerenja u moje nadstranačko držanje i moju sposobnost »ujediniti« nije s ovim iscrpljeno; mogu predočiti tridesetak sličnih, na talijanskom i slavenskom jeziku sastavljenih, predstavi, koje mogu dokazati da pučanstvo Dalmacije ne govori na usta ultraautonomaša i njihovih umjetno stvorenih pristalica.

Tim gornjim refleksijama pokušao sam optužbe, iznijete protiv mene zbog postupanja s dijelom [stanovništva] koji govori talijanski, odbiti kao naprosto neistinite i tendenciozne. Dopusťam sebi još jednom naglasiti da uopće ne pripadam nikakvoj stranci, niti ugnjetavam niti protežiram nego, u interesu cjelovitosti Monarhije i vjeran programu općenito istaknutom od visokog ministarstva: »ravnopravnost svih nacionalnosti Carevine«, postupam pravično i pravedno. Najzad, mislim da nisam ostao dužan dokazati da pretpostavljeno nezadovoljstvo u pokrajini uistinu ne postoji, ali da bi ga ultraši najradije željeli izazvati.

Otvoreno priznajem da u svome dvostrukom svojstvu kao namjesnik i austrijski general s tom posljednjom strankom nikada i nipošto ne mogu ići, ma kako ona znala obmanjivati o svojim tendencijama. Neka mi bude dopušteno da sada prijedem na odgovor na pitanje koje mi je naročito blagonaklono postavila Vaša ekselencija u pogledu pokrenutog sudskog postupka protiv »Dalmate«.

Nikako ne prosuđujem pogrešno da sudionici i njihovi pristalice žele obustavljanje toga procesa, također razmatram mogućnost da proces možda ipak neće dobiti ishod kakav gotovo kao siguran pretpostavljaju organi ovdašnjih sudskih vlasti.

Sam kazneni postupak protiv toga lista nije poveljen na moj zahtjev, inicijativu za to dao je ovdašnji državni nadodvjetnik koji je njegove opasne tendencije već duže vrijeme držao na oku.

Po mom mišljenju predmet optužbe ne bi imala biti samo kritika koju je objavio »Dalmata« o mojoj osobi i vladinim mjerama,²⁴ nego način te kritike i s tim

²³ Među spisima Filipovića nije sačuvan prepis predstave Zadra.

²⁴ Vladine mjere za koje se Filipović odlučio potkraj 1866, a koje su izazvale buru autonomaških protesta u kojoj su napisali u »Il Dalmati« samo jedan njen dio, imaju, dobrim dijelom, svoj početak u saborskoj interpelaciji narodnjaka na početku 1866. Smisao narodnjačke interpelacije bio je: ravnopravnost oba jezika (hrvatskog i talijanskog) u školama i sudovima. Pripreme za rat i njegov tok odgodile su rješenje jezičnog pitanja. Međutim, poslije pobjede kod Visa 20. srpnja 1866. i većeg broja predstavi iz dalmatinskih gradova i općina u kojima se izražava radost u povodu pobjede nad talijanskom mornaricom, dakako i izrazi vjernosti austrijskom caru, Filipović se uhvatio ukoštac s jezičnim pitanjem koje je zapravo bilo osnovno u političkom životu Dalmacije. Vlada Franje Filipovića opredijelila se za načelo da jezik u pučkim školama Dalmacije bude hrvatski, dok se jezično pitanje srednjih škola rješava na osnovama

povezane namjere. Čini mi se da ne bi imala biti osobito teška obrana mjera koje sam poduzeo i uveo, težio sam, u interesu cjelovitosti Monarhije, pretežno slavensku većinu ovdašnjeg pučanstva, koju su prijašnje pokrajinske vlade zanemarivale i možda i djelomično nepravedno s njom postupale, zadovoljiti i ponovo pridobiti u svrhu cjelovitosti Monarhije.

Zar to nije nalagao interes i državne i pokrajinske vlade?

U koja sam prava autonomaške stranke i najmanje dirnuo i na kakvo isključivo povlašćivanje ta stranka uopće ima pravo?

Može li se glasilu neke stranke dopustiti da djelovanje zemaljskog poglavara, odgovornog državnoj vladi, iznosi u javnost na način pun mržnje i huškački? Ako sudsko vijeće odgovori sebi na ta i odatle izvedena pitanja slobodno od svakog strančarstva, a predsjednik bude imao dovoljno strogosti i takta da eventualnim ispadima optuženih i njihovih branilaca stane na put energično i sredstvima koja su mu na raspolaganju, mislim da ishod procesa ne može biti neizvjestan i da neće biti moguće izbijanje nekog možda planiranog skandala u sudnici.

Na mojoj je strani puna svijest vjerno ispunjavane dužnosti, i tome se pridružuje nestranačko javno mišljenje pokrajine, dok moji protivnici stoje isključivo na svom stranačkom stajalištu, i ni jedan ih nepristrani sudac ne bi mogao osloboditi od neprijateljskog huškanja protiv sadašnje najviše pokrajinske vlasti.

Zelio bih ne kažnjavanje nego samo osuđivanje sastavljača toga napadnutog članka, i vjerujem da bi to posljednje bilo dovoljno da redakciju »Dalmatec« za duže vrijeme učini bar obzirnijom.

Pri potpunom obustavljanju procesa trebalo bi se boriti posve suprotnih rezultata, a najmanje bi se takva mjera smjela temeljiti na poticaju s moje strane.

To bi značilo na mene natovariti prigovor o slabosti i nesigurnosti u pogledu moga upravljanja, a da se to izbjegne, dugujem vladi, koju ovdje imam čast zastupati, i svom pravednom osjećaju.

Najzad ne mogu potpuno potisnuti zabrinutost da mi, naime, možda još uvijek nije uspjelo steći neograničeno povjerenje Vaše ekscelencije.

Mogao bih to samo najdublje žaliti, jer u sebi nosim realnu svijest da me je pri svakom mome koraku vodila najbolja namjera i jer sam uvijek postupao u isključivo austrijskom interesu.

Vaša ekscelencija, moj je ovdašnji položaj težak i nimalo zavidan; ja sam se po zapovijedi Njegova Veličanstva prihvatio toga zadatka i izvršavat ću požrtvovno postavljene mi zahtjeve tako dugo dok budem kadar caru i cjelovitosti Monarhije ovdje dobro služiti.

Da sam sve to do sada činio, govori mi moje najdublje uvjerenje i moja čista savjest; da tako mogu služiti i u najnovije vrijeme, treba da velikim dijelom zahvalim jasnom prosuđivanju Vaše ekscelencije o ovdašnjim odnosima.

Ako kažem da Slavene Dalmacije treba nastojati pridobiti, zadovoljiti ih kako panslavizam s one strane granice ne bi našao i ovdje plodno tlo, doista me se ne može držati panslavistom, i, prema svim pretpostavkama, isto tako malo

dvojezičnosti. Autonomašku buru koja je snažno dopirala do Beča izazvao je posebno onaj dio vladine naredbe o jeziku gdje se određuje da nitko ne može dobiti državnu službu dok pred posebnom komisijom ne dokaže poznavanje ne samo talijanskog već i »ilirsko-dalmatinskog« jezika. Vladine mjere utiru također i put fužiji autonomaša.

neprijateljem autonomaša ako dosljedno gornjem shvaćanju težim neprekidno i uspješno sporazumijevanju umjerenjaka obiju stranaka.

Najzad dopuštam sebi najponiznije zamoliti Vašu ekscelenciju za odobrenje moga višestruko promišljenog programa, i dodajem da ni od prijašnjeg ni od sadašnjeg državnog ministarstva nikad nisam dobio posebne upute u pogledu političkog upravljanja povjerenom mi krunovinom.

Prema tome, mogao bih možda sebi laskati da, nasuprot prijašnjim principima, moje shvaćanje ovdašnjih političkih odnosa i moje upravljanje odobrava nadležno mjesto, da je razumno moje gledište: »prema kojem prikladno postupanje s ovom graničnom pokrajinom ne bi trebalo da doživi bilo kakvom izmjenom vlade neku promjenu«.

Odobrenje

Zadar, 4. listopada 1867.

Philippovich *m*

Njegovoj ekscelenciji

gospodinu cesarsko-kraljevskom pravom tajnom savjetniku, ministru pravosuđa i upravitelju ministarstva za kulturu i nastavu Anton Hye vitez von Glunek

PREDSTAVKA II

Izmolio sam previšnje odobrenje za odsutnost sa svoje dužnosti da bih visokoj državnoj vladi predočio svoj postavljeni program za upravljanje krunovinom Dalmacijom i da bih podnio najponiznije izvještaj o svom političkom djelovanju kao namjesnik te pokrajine. Postavio sam sebi zadatak da izložim taj program i da ga obrazložim kao program koji uvjetuju austrijski državni interesi, zatim da dokažem kako sam u postupanju s objema strankama uvijek postupao pravično i u pomirljivom duhu.

Moram li također pretpostaviti da je geneza današnjih političkih odnosa u Dalmaciji poznata, ipak smatram da je potrebno bar u osnovnim crtama ukazati i na značajne momente iz prošlosti koji su u vezi i uzajamnom djelovanju sa sadašnjim stanjem u zemlji, i koji će omogućiti da se поближе okarakteriziraju priroda i bit obiju stranaka i njihove tendencije.

Razdoblje od godine 1814. do 1852. može se za Dalmaciju označiti gotovo kao mrtvilo; cesarsko-kraljevski generali upravljali su zajedno s dvorskim savjetnicima kojima je za neke slučajeve bio dopušten neposredni apel na državnu vladu. Možda se upravi pokrajine i upravo tom vjerojatno paralizirajućem utjecaju može pripisati što je preuzeta talijanska vladavina, te prvobitno venecijansko ustrojstvo u školi i službi zadržano bez značajnijih promjena, a talijanski jezik i dalje još primjenjivan kao službeni jezik.

Revolucionarna kretanja godine 1848. nisu ostavila posve nedirnutim ovdašnje pučanstvo, u obalskim gradovima došle su manje-više do izražaja simpatije za Italiju, a nekima od današnjih autonomaških stranačkih vođa nije ostao stran pokušaj širenja talijanskih ideja, što se može dokazati spisima ministarstva policije i namjesništva. Naprotiv, ustanak Hrvata protiv Mađara izazvao je veliko uzbuđenje slavenske većine ovdašnjeg pučanstva, i čini se prema tome da već otada potječe današnji stranački raspored u pokrajini. Godine 1852.

uslijedilo je imenovanje sadašnjeg topničkog generala barona Mamule za namjesnika. Za svojega gotovo dvadesetogodišnjeg boravka u Dalmaciji, potpuno upoznat sa stanjem u pokrajini, težio je da je reorganizira u suvremenom duhu.

Naročitu pažnju posvetio je pučkoj nastavi, u tom pogledu podnosio je tadašnjem ministarstvu nastave, u više mahova, prijedloge od kojih želim spomenuti samo jedan, i to onaj nacrt predložen pod brojem 17882/4849 od 6. listopada 1885, jer se u tom elaboratu ističe Dalmacija kao čisto slavenska pokrajina, slavenski jezik označuje kao pravi jezik pokrajine i u isto vrijeme moli da mu se uz njemački dade puna ravnopravnost s talijanskim jezikom.

Taj je spis postao poznat u pokrajini i pobudio neusporedivo veće uzbuđenje nego što pri sličnim, ali ne potpuno analognim, povodima postoji i danas. Dok su Slaveni to radosno pozdravili kao moment u svome željenom obrazovanju i razvitku, talijanski dio odnosno zanesenjački stranački vođe gledali su u tom prijedlogu bitni uštrb svome jeziku i time pogoršanje svojih interesa uopće. Kao danas protiv mene, potekle su tada još obilnije optužbe i sumnjičenja zbog slavizma, našli su prijema i u ministarstvu policije, i Njegovo cesarsko-kraljevsko apostolsko veličanstvo odlučilo se da mi godine 1858. povjeri posebnu misiju u Dalmaciji.

Našao sam tu odnose sasvim drukčije nego što su bili javljani u Beč, i bio sam u položaju da mogu umirujuće izvijestiti o zatečenom stanju u svakom pogledu.

Ratno razdoblje godine 1859. proteklo je u Dalmaciji bez značajnijih ispada — više današnjih autonomaša skrenuli su na sebe ponovo pažnju političkih i policijskih vlasti. Naprotiv slavenski element je tada bio samo malo važan budući da je topnički general bio odsutan, jer se u Beču morao podvrgnuti operaciji na očima.²⁵

S ne beznačajnim troškovima uspjelo je general-majoru Rodiću da u južnoj Dalmaciji osposobi otprilike 1000—2000 pripadnika pokrajinske milicije za upotrebu.

Nakon povratka topničkog generala Mamule godine 1860. iskrslu je pitanje pripojenja Dalmacije Hrvatskoj.

Na zapovijed Njegova veličanstva uputio sam se u tom poslu u Zadar da podstaknem topničkog generala da delegira određeni broj ljudi njegovu povjerenja u Zagreb na Bansku konferenciju što je tada zasjedala, koji bi imali zadaću da, uz izričito uvjetovano očuvanje autonomije Dalmacije, ispitaju uzajamne odnose obiju pokrajina i razmotre dodirne točke obostranih interesa.

Isprva je pristao, ali odlučujući utjecaji sadašnjih autonomaša sklonuli su ga da svoju već danu suglasnost opet povuče.

Po mome mišljenju bila je to politička greška, zato što mislim da bi se pri međusobnom raspravljanju o tom pitanju Hrvati, a u svakom slučaju dalmatinski aneksionisti, osvjedočili da je aneksija jedva prihvatljiva bez štete po obostrane, a posebno dalmatinske, interese.

A s tom spoznajom bilo bi mnogo lakše pobijediti i mnogo štošta spriječiti! Ja sam sigurno posljednji koji bi želio ikad osporiti izvanrednu obdarenost

²⁵ Filipović u tom dijelu svoje predstavyke želi objasniti zašto se u Dalmaciji, u vrijeme austro-sardinskog rata 1859, nije mogla provesti mobilizacija slavenskog stanovništva kako je to on učinio 1866, ili general Rodić u dubrovačkom okrugu 1859. godine.

topničkog generala, ma i samo najmanje umanjiti njegove stečene visoke zasluge za interese Monarhije i pokrajine, pa zbog toga mogu, jednako kao i svi njegovi vrlo brojni privrženici, samo žaliti što su ga izvrci različite prirode pobudili da, počevši od godine 1860, ustupa razmjerno preširok djelokrug baronu Rohsneru, a zatim, što je, također za žaljenje, dvorskom savjetniku Lapenni, uključujući okružnog načelnika Alesanija.

S nepobitnim povlašćivanjem dijela [stanovništva] koji govori talijanski ovdašnje je namjesništvo donijelo izborni red za Dalmaciju. Za prvi pokrajinski sabor biralo se prema vladinoj želji, a bez obzira na slavensko protivno nastojanje. Samo na početku saborskih rasprava priključila se, od biskupa Strossmayera podržana sa 40.000 forinti, splitska frakcija slavenskoj manjini, da kasnije ponovo postane autonomaška. Pokrajinska je vlada mislila da za to otpadništvo treba pribjeći represalijama, općinska uprava i trgovačka komora u Splitu bile se raspuštene, najzad je i pokrajinski sabor, čak protiv želje državne vlade, doživio istu sudbinu.

Snabdjeven odgovarajućim sredstvima obilazio je sadašnji topnički general Mamula pokrajinu; našao je da je njegov prijašnji utjecaj kod Slavena potpuno iščezao, ali mu je ipak još uspjelo, uglavnom, ustaviti pokrajinski sabor koji je dogovarao njegovim željama.

Ma kakva bila sredstva koja su tom prilikom upotrijebljena, izmiču mome prosuđivanju, ali je sigurno da se u tom drugom saboru ispoljila velika uzbuđenost naročito Slavena, dogodile su se neparlamentarne scene, uz ostalo, bila je odlučno zahtijevana ravnopravnost obaju pokrajinskih jezika u školi i službi, koji zahtjev uostalom odobravaju umjerenjaci čak i neki ultraautonomaši.

Najzad je došlo vrijeme novih općinskih izbora koje je pokrajinska vlada mislila uzeti u ruke i, oslanjajući se s vremena na vrijeme samo na oružanu silu, težila ih svuda provesti samo u svome smislu. Žalosne scene u Kninu, Drnišu, Trogiru, Stonu itd., brojna hapšenja, odmah zatim osuđivanja i zbog toga strastveno uzbuđenje u čitavoj pokrajini bili su posljedice te loše utrošene energije. U to vrijeme palo je moje imenovanje za namjesnika pokrajine; u pogledu odabranog pravca u upravi nisam primio ništa od tadašnjeg državnog ministra grofa Belcredija, i ni bilo kojeg od ostalih ministara, nego samo od Njegovog cesarsko-kraljevskog apostolskog veličanstva kratku instrukciju koja je u sebi sadržavala sve: »Primjenjujte jednako pravo za sve«.

Uveden djelomično u povjerljive stvari od topničkog generala Mamule, imao sam prvenstveno zbog svoje višegodišnje službe kao brigadir u Zadru i Dubrovniku mogućnost da upoznam sve slojeve stanovništva Dalmacije, da shvatim njihovu pravu bit, da promatram tok političkih zbivanja u toj pokrajini i da sebi objasnim tendencije obiju stranaka, ali prvenstveno da objasnim one njihovih vođa. Najutjecajniji vođe autonomaške stranke bili su mi poznati, gotovo bez izuzetka, kao više-manje antiaustrijski orijentirani.

Čini mi se da većina same stranke nije potpuno talijanski raspoložena, samo uslijed jezika, odgoja, naslijeđenih navika i sklonosti naginje talijanštini.

Ali mi nije ni izmaklo da se čak i izrazito austrijski raspoloženi autonomaši bolesno čvrsto drže svojih prerogativa, koje su im u pokrajini naravno odobrene na osnovi dobivenog obrazovanja, i da će oni zbog toga i svakoj budućoj, iako u svakom pogledu opravdanoj, konkurenciji u zauzimanju javnih službi itd. biti odlučno neskloni. Najzad, nameće mi se uvjerenje da dijelom jezično, dijelom nacionalno suosjećanje udruženo s materijalnim interesom, ali naročito ovo

posljednje, čini autonomaše oruđem njihovih zanesenjačkih stranačkih vođa, i da posljednji strastvenim pobijanjem svake nastale promjene uobičajenih ustanova i stanja pokušavaju kao i uvijek obje stranke održati u neprestanoj uzbuđenosti i, pri očekivanoj konzervativnoj liniji austrijske vlade, otuđiti joj vjerojatno lojalni slavenski element pokrajine.

Time bi bila otklonjena najpreča zapreka, čiju važnost najveći talijanaši nimalo ne potcjenjuju, za njihove eventualne projekte budućnosti!

Što se tiče slavenskog pučanstva pokrajine, ne mogu pogriješiti da je taj element u odgoju i obrazovanju vrlo zaostao, ali moram također reći da je silna težnja za razvitkom i ravnopravnošću u tome iskonskom, ali ipak austrijskim raspoloženjem prožetom, pučanstvu probuđena i, upravo opozicijom njegovih protivnika pothranjivana, u prestonom porastu.

Vođe toga slavenskog pučanstva upoznao sam kao zanesenjačke, čak fanatičke strančare, i čini mi se da je njihov utjecaj to opasniji što je veći, jer je ovdašnji slavenski element upravo izrastao iz djetinjstva, a zbog geografskog položaja pokrajine izložen je višestrukim utjecajima.

Na osnovi tako stečenih spoznaja mogu zaključiti da ovdašnji talijanski element prema svojoj unutrašnjoj prirodi, bar na duže vrijeme, nije podesan da ga se suprotstavi slavenskom pokretu, koji bi jednom dospio do punog izbivanja. Čini se da uopće nije dovoljno pouzdan a da bi vlada ikada na njega mogla potpuno računati, kao na probitačnu protivtežu s njegovim u većini antiaustrijskim vodstvom i sastavom.

S druge strane moram priznati da slavenstvo — kako sam već spomenuo, element koji čini veliku većinu pučanstva, sa svojom nezadrživom težnjom razvitku i ravnopravnosti — ne smije više dugo ostati a da se ne uzme u obzir, naprotiv, da taj ovdašnji religiozno miješani element, uzimajući ga na oko s dvostrukom pažnjom, upravo zbog zanemarivanja njegova odgoja i nepouzdanosti pojedinih njegovih vođa, sama vlada uzme u svoje ruke, bez pre nagljenosti izvede na put napretka i civilizacije, a prvenstveno bi morao biti utjecaj tih vođa paraliziran prikladnim raspoloživim sredstvima, da bi uspjelo taj element odlučno pridobiti za austrijsku vladu i u danom slučaju iskoristiti njegove težnje.

Takva računica čini osnovu moga programa koji kulminira u danoj mi instrukciji »jednako pravo za sve«, i koji težim provoditi u svako doba s potrebnom umjerenošću a bez zatrčavanja, savjesno ali dosljedno.

Malobrojne preinake u ustrojstvu škola, koje ja sada [držim] za Dalmaciju kao neophodne, što sam ih na Visokom mjestu pokrenuo i pri čemu sam djelomično i uspio, poznate za visokoj vladi, i mogu jamčiti da, ako su se neke od njih i sudionicima u početku činile nepodesnim, sada ih već odobrava i velika većina autonomaša, samo, razumljivo, ne i zanesenjaci oko »Dalmate«. Uvođenje slavenskog jezika kao nastavnog jezika za neka lakša gradiva u ovdašnje gimnazije željeli su odavno svi [stranački] nezadrti, jer u pokrajini s miješanim pučanstvom svaki činovnik, duhovnik, odvjetnik, trgovac, mora poznavati oba jezika, i svakome mora biti pružena prilika da bez ograničenja može usvojiti oba jezika.

Ta je mjera za oba dijela jednako korisna i pravična, činovnici koji znaju govoriti samo talijanski nisu ovdje u zemlji više mogući, i danas su prisiljeni da u svojim starijim danima za nuždu nauče slavenski jezik, i obratno, Slaveni moraju učiti talijanski, jer samo znanje toga jezika osposobljava ovdje za

stupanje u državnu službu i uopće je neophodno nužno za javni život na obali. Ako bi se željele urediti odijeljene slavenske i talijanske gimnazije, teško da bi to bilo pogodno da pridonese konačnom zbližavanju i razumijevanju stranaka, i moralo bi, ne gledajući sa stajališta troškova i još drugih razloga, sa sobom donijeti štetu jer bi nacionalni osjećaji, ionako vrlo prijemljive mladeži u njezinim separatističkim idejama, bili samo još više ojačani, i neobaveznom, ili čak obaveznom, učenju oba druga jezika ona bi se jedva odazvala.

Polaznici slavenskih gimnazija nastavili bi svoje studije u slavenskom inozemstvu, da se zatim vrate u Dalmaciju kao panslavenski zakutni pisci, što se doista ne može željeti.

Ustupak za koji se već godine 1855. topnički general Mamula zalagao s moje je strane najzad samo toliko ostvaren da se vjeronauk i nastava zemljopisa i povijesti na ovdašnjim gimnazijama sada održavaju na ilirskom jeziku, što sam izmolio kao znak naročito priznanja za lojalno držanje, koje je pokazalo ovdašnje slavensko pučanstvo za vrijeme prošloga rata.

To hrabro pučanstvo, koje za vrijeme prošloga rata dobrovoljno dalo 20.000 pokrajinske milicije radi upotrebe za obranu domovinske grude protiv namjeravane talijanske invazije, ipak ne zaslužuje da mu se dodijeljeno djelomično priznanje vlastitog jezika i kao pokrajinskog jezika ponovo ograniči zato što su time nezadovoljni njegovi protivnici, vjerojatni prijatelji njegova lanjskog neprijatelja.

Što se tiče uvođenja slavenskog jezika u niže pučke škole i normalke, dopuštam sebi da skrenem Visoku pažnju na svoj obrazloženi izvještaj, u tom povodu upućen visokom ministarstvu nastave pod brojem 1244/pr od 28. listopada ove god., i dopuštam sebi samo ponizno primijetiti, da pravo uvođenje te mjere djelomično pada već u godine 1861, 1862, 1863, 1865, tako da ona po mome osobno stečenom uvjerenju u školama na obali sigurno neće biti provedena previše neskrupulozno.

Sve moje težnje idu za tim da mladež obiju stranaka željenom jednakom nastavom u zajedničkim školama približim jednu drugoj i da objema pokrajinskim jezicima prema današnjem običaju dam približno istu važnost.

Kad ta mjera sebi jednom prokrči put, što je danas već najviše slučaj, i sa spoznajom njene opće koristi koja najzad šteti onim tako mnogim mutnim namjerama što ih pruža ovdašnja jezična nastava, tada neće podlijegati naročitim poteškoćama da se dade ulaz u srednje škole i njemačkom jeziku, i nastavi posljednjem na gimnazijama posveti daljnje proširenje i uspješnije njegovanje. Prema mome mišljenju mora primjena svih sredstava težiti za tim da omogući dalmatinskoj mladeži brojno pohađanje isključivo njemačkih visokih škola, kao u Grazu, Beču, i da joj to i time bude naznačeno, dok najzad potpuno poznavanje njemačkog jezika treba obavezno zahtijevati od svakog činovnika. Boravak u njemačkim pokrajinama ima vrlo blagotvoran utjecaj na običaje i ograničena provincijska gledišta, naročito Dalmatinaca, i ni najmanje nemam krivo da je njemački jezik sredstvo spajanja i jedan od najbitnijih činilaca koji je određen da poveže različite nacionalnosti Carevine u jedan osjećaj i veliku cjelinu.

Trojicu prijašnjih slavenskih vođa primio sam u državnu službu, u čemu ultraautonomasi misle da vide napad na njihova tobožnja prava.

Nadam se da su time pridobiveni oni prvi, i da je postignuto ono što analognim pokušajima dvorskog savjetnika Lapenne nije uspjelo. Bar do sada protiv

sadašnjeg političkog ponašanja dotičnih nema ni s jedne strane pritužbi, i imam sve razloge za vjerovanje da ti ljudi na svoju prijašnju stranku samo još pomirljivije djeluju.

I samo vrlo jako mogu žaliti što nemam pripisivani mi utjecaj na prave vođe ovdašnjeg Slavenstva; — kad bih takav imao, što bih morao samo vrlo jako željeti, mogao bih biti umiren u pogledu ciljeva i ponašanja svakoga pojedinog od njih u svakom povodu, i to bi se moglo u svako doba sigurno pokazati samo vrlo lojalnim. Predaleko bi odvelo ako bih htio opovrgnuti sve optužbe koje su protiv mene podigli ultraautonomaši, odnosno njihovo glasilo, talijanski obojene novine »Il Dalmata«, i koje su, kako moram vjerovati, djelomično i u Beču našle prijema.

Ukratko, u smislu tih novina i njihovih vrlo malobrojnih pristalica moja je greška u tome što nisam išao isključivo sa strankom koja govori talijanski, i zapravo mi se uračunava u prestup što se nisam dao učiniti oruđem toga lista. Nakon izlaganja, koja sam sebi dopustio izraziti o tendencijama frakcije što je zastupa »Dalmata«, i prema mom najdubljem uvjerenju da je u austrijskom interesu obratiti posebnu ali blagonaklonu pažnju slavenskom elementu u Dalmaciji, kao i odazvati se njegovim opravdanim željama, sukcesivno i bez uštrba talijanskog dijela, bilo bi moguće, kako pretpostavljam, da ne odstupim od svoga programa i ni jednoj frakciji ni najmanje da se ne približim.

Kao rezultat moga dvogodišnjeg djelovanja u Dalmaciji vjerujem najzad bez precjenjivanja da mogu dokazati ove činjenice:

prvo, pokazivanje zadovoljstva mojim istinski pomirljivim držanjem i mojim uvedenim općekorisnim mjerama i od onog velikog broja umjerenih autonomaša koji ne žele imati ništa zajedničko s Dalmatom,

drugo, dokazano držanje ovdašnjih Slavena za vrijeme posljednjeg rata bez obzira na isticane protutežnje notorno u talijanskom smislu, i

treće, zadovoljstvo slavenske stranke općenito malim ustupcima koji su ravnopravnost njihova jezika u školi učinili zapravo više formalnom, pri čemu ne mogu prešutjeti da nam je slavenska manjina posljednjeg sabora htjela glasati za popunjenje Carevinskog vijeća, a i glasala bi da je autonomaška većina, nakon skandaloznih scena koje su se odigrale u saboru, mogla odlučiti se ili htjela da ispuni jedini uvjet koji su postavili prvi, isključiti dvorskog savjetnika Lapennu iz izbora za Carevinsko vijeće.

Dakle, samo su malobrojni ali vrlo spretni, i po shvaćanju gospodina ministra pravosuđa opasni, pristalice toga lista moj pravi protivnik, ali i tih pristalica će biti manje a nastupanje će umjerenih autonomaša uopće biti zbijenije i odlučnije, ne bude li »Dalmata« vrijedio općenito kao glasilo dvorskog savjetnika Lapenne i ne budu li na čelu toga časopisa njegovi prijatelji kojima baš neće biti teško da biraju sredstva.

Karakter dvorskog savjetnika, njegov povlašten položaj, obećanja koja on službeno daje svojim pristalicama i, najzad, tu i tamo uistinu pokazani utjecaj u Beču, sve te okolnosti čine da i neki umjereni autonomaši sumnjaju u trajnost moje djelatnosti, i obziri prvenstveno materijalne prirode jesu ono što te ljude, iako samo trenutno, prisiljava da čekaju.

Naročito nema malo činovnika, na čiju bih podršku naravno bio upućen, koje opominje postupak kad su u razdoblju Lapenna—Alesani bili terorizirani zbog djelomičnog razilaženja u shvaćanjima, i opreza radi ne izjašnjavaju se glasno

za moje ideje; najzad, ima i činovnika pri različitim ovdašnjim službama, koji iz navike, nezadovoljstva svojim položajem, spekulativnih interesa i čak iz političkog uvjerenja pružaju direktno ili indirektno obilnu pomoć mojim protivnicima i suprotstavljaju se mojim naredbama u najboljem slučaju pasivnim otporom.

A koliko mi na taj način upravljanje pokrajinom uz sadašnje vremenske okolnosti mora biti otežano, ostavljam da prosude prvenstveno oni koji poznaju Dalmaciju i njene stanovnike!

Na kraju sam, i dopuštam sebi još, ako je moj prijedlog ostao tu i tako nepotpun, da ukažem na svoj najponizniji izvještaj br. 29/res. a. c.²⁶ čiji prilozi, kao i ovdje predočeni podnesak br. 28/res. od 7. rujna o. god., mogu u nekom pravcu upotpuniti moja sadašnja razmatranja, i najzad najponiznije molim da budem saslušan ako bi jedno ili drugo moje izražavanje trpilo na jasnoći.

S najčišćom savjesti i zadovoljstvom, Njegovom cesarsko-karljevskom veličanstvu i visokoj državnoj vladi služio sam dosad dobro i korisno, i podvrgavam svoje djelovanje preuzvišenom i visokom prosuđivanju.

Namjerava li sada visoka državna vlada da mi i dalje još povjeri upravu krunovine Dalmacije, morao bih u interesu preuzvišene službe najponiznije zamoliti za dopuštenje da moj položaj kao prvog činovnika pokrajine bude tako gledan kako to dalmatinske prilike nužno zahtijevaju; morao bih moliti da bude izbjegnuto sve što ma i najmanje izgleda kao da dvorskom savjetniku Lapenni u tome njegovu svojstvu pripada ovlaštenje da neposredno ili i samo posredno moje naredbe uzima u razmatranje, ili kao da bi imao vlast da potiče eventualne njihove preinake; morao bih najzad najpokornije moliti da mi se udijeli neograničeno povjerenje, i da moj program, u slučaju potrebe branjen i pred državnim savjetom, uistinu bude prihvaćen. Ostvare li se te moje molbe i moj program bude u načelu odobren, tada se ni trenutka ne pribojavam da ću pogriješiti u provođenju moga budućeg zadatka, jer se rukovodim umjerenošću i pomirljivošću; sigurno ne griješim da i u Dalmaciji prema osjećajima, naročito prastarim, omiljenim navikama i shvaćanjima treba imati obzira, i najzad, potpuno mi je jasno da stoljećima u svakom pogledu zanemarivani element mora biti vođen s punim oprezom i da samo postupno može biti priveden zdravom razvitku, ali ne mogu sebi ni prešutjeti da on danas više nema nikakvog zastoja, nadalje da je apsolutno u austrijskom interesu jednom probuđenim dalmatinskim Slavenima već sada priznati bar privid neke vrste ravnopravnosti s manjinom pučanstva pokrajine koja govori talijanski, najzad, moram sebi reći da će tek onda biti moguće umiriti obje stranke pokrajine, održati autoritet moga položaja i mojim naredbama dati nužnu snagu, ako nadležno mjesto predoči dvorskom savjetniku Lapenni pretežne dužnosti austrijskog državnog činovnika i ako on na jedan ili drugi način bude prisiljen da najzad odustane od svojih kobnih intriga, kojih se — napominjem to bez mržnje — gnušaju pristojni ljudi obiju stranaka, i svi smatraju kao izvor svega zla u pokrajini.

Predao osobno na kraju studenog Njegovom Veličanstvu caru i ministarskom savjetniku Taaffeu.

Zadar, 26. studeni 1867.²⁷

²⁶ Anno corrente.

²⁷ Dokumente s njemačkog preveo Drago Dujmić, a prijevod redigirao Mirko Valentić.